

אמת דם

● ידיעון האקדמיה ללשון העברית • מרחשוון תשפ"ג

נשיא חדש לאקדמיה ללשון העברית

החוג ואף עמד בראש המכון למדעי היהדות באוניברסיטה. פרופ' ממן היה ראש מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח וניהל את המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל ואת מפעל ספרות חוכמת הלשון העברית. בשנת תשע"ט זכה בפרס ישראל בחקר לשונות היהודים וספרויותיהם וחקר התרבות העממית. פרופ' ממן הוא חבר האקדמיה ללשון העברית משנת תשנ"ח (1998), ומשמש סגן נשיא האקדמיה משנת תש"ע (2010). הוא עורך של כתב העת "לשונו" ועומד בראש ועדת המינוח המרכזית של האקדמיה.

"מקורות ומחקרים – סדרה חדשה" בהוצאת האקדמיה. כמו כן הוא יזם את פרסום ידיעון האקדמיה "אָקָדָם". את כל פעילותו הענפה עשה נשיא האקדמיה בהתנדבות מלאה. הנשיא החדש של האקדמיה, פרופ' אהרן ממן, נולד במרוקו בשנת תש"ח (1947) ועלה לארץ עם משפחתו בשנת תשכ"ד (1964). פרופ' ממן למד באוניברסיטה העברית בחוג ללשון העברית ובחוג לשפה ולספרות ערבית, ובשנת תשמ"ד (1984) הגיש את עבודת הדוקטור שלו. הוא פרופ' אמריטוס בחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית בירושלים, כיהן כראש

פרופ' משה בר-אשר

פרופ' אהרן ממן

לאחר כשלושה עשורים עתירי עשייה ברוכה פרש פרופ' משה בר-אשר מתפקידו כנשיא האקדמיה. בבחירות שקיימה מליאת האקדמיה ימים אחדים לפני ראש השנה תשפ"ג נבחר הנשיא החדש פרופ' אהרן ממן, ששימש עד עתה סגן הנשיא. לסגן הנשיא החדש בחרה מליאת האקדמיה את פרופ' יוסף עופר.

פרופ' משה בר-אשר נבחר לנשיא האקדמיה בסיוון תשנ"ג (יוני 1993). קודם לכן הוא שימש סגן נשיא האקדמיה (למן אייר תשמ"ז, 1987). בשנים האחרונות מקדם פרופ' בר-אשר את הקמתו של משכן חדש לאקדמיה בקריית הלאום, שיאפשר לאקדמיה לפתוח את שעריה לקהל חדש. פרופ' בר-אשר ערך שנים רבות את כתב העת המדעי "לשונו" ויזם וערך את סדרת הספרים "אסופות ומבואות בלשון" ואת

אבני ח"ן: ערב עיון על חיים נחמן ביאליק ולשונו

בכ"א בתמוז תשפ"ב (20 ביולי 2022) התקיים ערב עיון מקוון שהוקדש לחיים נחמן ביאליק ולפועלו בשדה העברית. הערב נערך בעקבות פרסום שני גיליונות של כתב העת "העברית" שעסקו בפעילותו של ביאליק למען העברית. ד"ר נתן אפרתי כתב על ביאליק בעשור האחרון לחייו כחבר ועד הלשון וכנשיא ועד הלשון, ופרופ' זיווה שמיר תיארה והדגימה את דרכי היצירה והחידוש של ביאליק בעברית. בערב העיון הרצו הסופרת אמונה אלון (דבריה רואים אור בגיליון זה בעמוד 2), ד"ר גבריאל בירנבאום ופרופ' זיווה שמיר. הנחה את הערב יהונתן רוסין-ממן.

לאחרונה עלו לאתר המרשתת של האקדמיה הלוחות הממוחשבים של נטיית השם. בלוחות הנטייה נכללים רוב שמות העצם המשמשים בימינו, ובעיקר שמות עצם שיש להם נטיית שייכות (דְּבָרִי, דְּבָרְךָ, דְּבָרֶיהָ, דְּבָרֵיהֶם וכו'). נכללים גם שמות התואר שיש להם צורת נסמך (לדוגמה קֶשֶׁה – קֶשֶׁה) ושמות תואר שיש להם נטיית שייכות (קָפָה – קֶפֶתִי). כמו כן נכללות בלוחות מילות היחס, שהרי נטייתן היא על דרך נטיית השם. עוד נכללות מילות שונות שיש להן נטייה על דרך נטיית השם כגון הינה (הינך, הינו, הינה, הינכם), ארבעה (ארבעתנו, ארבעתם). בכל הצורות מסומנת ההברה המוטעמת באותיות גדולות. הלוחות מוצגים בכתב מנוקד, ובלחיצת כפתור אפשר להציגם בכתב המלא. במילים הנוטות לפי מין יש הפניה מן הלוח של הזכר ללוח של הנקבה וההפך.

עוד בגיליון

- עוד כמה מחשבות על 'רק אני, אני ואתה' מאת אמונה אלון
- "איש השירה, אומן התרגום, נאמן העברית" מאת יהושע גרנט
- למד לשונך – מדע המדינה
- "ליכבוד" בפתיחת מכתב – מקורה ובלגוניה מאת רות שטרן
- מן הארכיון – 100 שנה לפטירת אליעזר בן יהודה מן הארכיון

עוד כמה מחשבות על "רק אני, אני ואתה"

אמונה אלון

שיר ילדים פשוט למראה יכול להיות הזדמנות נוחה לשאול את השאלות האסורות הללו. ילדים שואלים באופן טבעי מה יש מעל הבריאה ואם יש משהו מתחתיה, מי ברא את אלוהים, מה היה כאן לפני שהעולם נברא ומה יהיה לאחרי.

ילדים מכריזים תוך כדי משחק מתבואים: "אין מלפני, אין מאחורי", וטבעי שבשעת משחק בנדנדה הם ישאלו את השאלה הפשוטה "מה למעלה, מה למטה" – וישיבו עליה באותה פשטות.

אפשר שגם התשובה שביאליק מציע כאן היא תשובה פשוטה: מה למעלה? מה למטה? רק אני, אני ואתה.

ברובד של הפשט, "אתה" מתייחס לילד המתנדנד איתי על הנדנדה. זה שיורד כשאני עולה, ועולה כשאני יורד, ויש רגעים שבהם הנדנדה מאוזנת ואז מתברר ש"שינינו שקולים", שינינו שווים משקל ושווים ערך.

אולי ביאליק לוקח את "מה למעלה ומה למטה" של המשנה וקובע: אין כלום לא למעלה ולא למטה, לא לפנים ולא לאחור. יש רק אותנו בני האדם: אני ואתה, ילדים מגיל 0 עד גיל 120, שמתנדנדים לנו בין הארץ לשמיים ואין עוד מלבדנו.

ייתכן שביאליק אכן לוקח את המקורות הדתיים העתיקים ומחלף אותם. אבל ייתכן שההפך הוא הנכון, כלומר שהוא מחלף את המקורות במובן הזה שהוא פותח בהם חלונות חדשים.

מפני ש"אתה" יכול כמובן להיות גם ה"אתה" הגדול, ה"אתה" האולטימטיבי, זה שאנחנו אומרים לו: "ברוך אתה", ו"אתה בחרתנו". ולא מן הנמנע שהמסור, שכתב בלשון הקודש על רגשות יום-יומיים, על שמחה ועל דיכאון ועל כל המתרחש בעולמו הפנימי – זה שעליו אמר: "לי אין עולם אלא אחד / הוא העולם שבלבבי" – בא ורוחם כאן את לשון המקורות, ואת המקורות עצמם, כדי לתאר את מערכת יחסיו האינטימית והסבוכה ביותר. ומסתבר שלא הרי "אני ואתה" של ביאליק כהרי "אני ואתה" של אריק אינשטיין, למשל, בשירו "אני ואתה נשנה את העולם". ושעם כל הכבוד לזמר האהוב, ביאליק מזדהה יותר עם "אני ואתה" של מרטין בובר המתחיל בזולת האנושי ומגיע – מתוכו ובאמצעותו – אל הזולת האלוהי. מה למעלה, מה למטה? רק אני, אני ואתה. רק אני: האדם המתנדנד בין ארץ לשמיים, עולה ויורד; ואתה: האל הגדול הגיבור והנורא, אבל גם האל המסתתר בשפירי חביון, האל העולה ויורד ומתנדנד – נד נד – בין התגלות להסתתרות פנים, בין רצון לקיים את העולם שבראת ובין רצון להחריבו.

זה רק אני ואתה, אומר (אולי) חיים נחמן לקדוש-ברוך-הוא של אבותיו ושלו. ומסודות הקבלה, ותורת החסידות, משתמע שלא פחות מכפי שאני זקוק לך, אתה זקוק לי. אם לא היית זקוק לי, לא היית טורח לברוא אותי. תלות הדדית קיימת ביני ובינך, אלוהי, שינינו תלויים ושינינו נעים ונדים ועל כן שינינו שווים ערך, שקולים.

זהו שיר משחק, שיר ילדים קצר ופשוט, אבל אולי דווקא בשיר כזה יכול ביאליק לתת ביטוי נוקב, תמציתי, למחשבותיו המורכבות ביותר. שנים קודם לכן הוא קרא "שמיים, בקשו רחמים עליי, אם יש בכם אל ולאל בכם נתיב / ואני לא מצאתיו". וכמו רבי אלעזר בן דורדיא, הצועק "שמיים, בקשו רחמים עליי" בסיפור התלמודי במסכת עבודה זרה, נראה שעכשיו ביאליק אומר: "אין הדבר תלוי אלא בי".

השמיים לא יבקשו עליי רחמים, הוא אומר. גם לא הארץ. זה רק אני ואתה, האל שמעולם לא הפסקתי לחפש אליו נתיב. אני יודע שאתה, מעולם לא הפסקת לחפש נתיב אל האדם. אליי. שינינו שקולים במאזניים, בין הארץ לשמיים.

בשנת 1906 חיבר חיים נחמן ביאליק פזמון קטן ופשוט, שיר-משחק עברי לילדי היישוב היהודי ההולך ומתפתח בארץ ישראל:

נדנדת

נד, נד, נד, נד
נד, נד, נד, נד
אחת ושתיים, אחת ושתיים
בין הארץ לשמיים

ממאמריהם החשובים של פרופ' זיוה שמיר ושל ד"ר נתן אפרתי, שהתפרסמו ברבעון "העברית", עולה גודל מסירותו של ביאליק לחידושה של לשוננו העתיקה ולהנחלתה גם, ואולי בראש ובראשונה, לילדים בגיל הרך. ועולה עומק הקרבה של המשורר למקורות ישראל, מן התנ"ך ועד לחוכמת הנסתר ולחסידות, קרבה שהביאה את חוקרי שירתו להבנה כי יצירתו היא פרד"ס שיש להיכנס אליו בדרך הפשט ובדרך הרמז, כמו גם בדרך הדרש ובדרך הסוד.

לא קשה לראות את כל ארבעת הרבדים הללו גם בפזמון הקטן שלפנינו. הביטוי נד נד מורכב, כדברי פרופ' שמיר, מ"נד" של תנועה ושל נדודים, ומ"נד" של יציבות, נד שהוא קיר איתן כמו נד הנוזלים בקריעת ים סוף. הילד המשחק, העם היהודי לדורותיו, האדם באשר הוא אדם – כל אחד מאלה נע בין "נד" ל"נד", בין "נד" ל"עלה" ובין "עלה" ל"נד".

זהו מצבו הקיומי של האדם, אלה הם גורלו של העם היהודי וייעודו, וזהו גם, וקודם כול, משחקו המהנה של הילד המרחף על גבי הנדנדה, מרחף בין הארץ לשמיים. כמה מסעירים, אפילו בפשט, הם עצם קיומם של השמיים ועצם קיומה של הארץ ועצם קיומנו ביניהם – ובתוך זה, ויחד עם זה, לא צריך להיות תלמיד חכם כדי להבין ש"בין הארץ לשמיים" פירושו גם בין חומר לרוח, בין זמניות לנצח, בין חיי שעה לחיי עולם.

בוודאי בהבנתו של דרשן ואיש סוד כביאליק, שהארכיטיפים "ארץ" ו"שמיים" אינם יכולים שלא להדהד לו, בין היתר, את המחלוקת היסודית – שביאליק אף דיבר על אודותיה בנאום שנשא בטקס חנוכת האוניברסיטה העברית בהר הצופים – בין בית הלל ובית שמאי בשאלה מה נברא תחילה: הארץ או השמיים. ובמילים אחרות: מה עושים בפער הזה בין מה שלמעלה למה שלמטה, מהי חובת האדם בעולמו, וכיצד מתנדנדין "אחת ושתיים, אחת ושתיים, בין הארץ לשמיים".

בין שנת 1906 לשנת 1933, שהייתה שנת חייו האחרונה של ביאליק ובה פורסם ספרו "שירים ופזמונות לילדים", שינה המשורר את כותרת השיר "נדנדת" למילה החדשה "נדנדה", והוסיף בין תחילתו לסופו את השורות:

מה למעלה? מה למטה?
רק אני, אני ואתה
שינינו שקולים
במאזניים

השאלות "מה למעלה" ו"מה למטה" מוכרות לנו כמובן מן המשנה הראשונה בפרק ב של מסכת חגיגה: "כל המסתכל בארבעה דברים, ראוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה, מה למטה, מה לפניו ומה לאחור".

* דברים שנאמרו בעל פה בערב העיון המקוון שהוקדש ליצירתו ולשונו של ח"נ ביאליק, כ"א בתמוז תשפ"ב.

איש השירה, אומן התרגום, נאמן העברית לזכר עמינדב דיקמן

יהושע גרנט

עמינדב דיקמן ז"ל בחצר האקדמיה צילום: שלומי אמסלם

הקשריו התרבותיים וההיסטוריים של שיר המקור המיתרגם ובין קהילת נמעני השיר המתורגם בלשון היעד, היא העברית, וזאת באמצעות "מעטפת" הביאורים המלומדים, מרחיבי הדעת והאופקים, שצירף לתרגומו, וגם בהם שזר בנדיבות פיסות תרגום מיצירות אחרות המאירות את השיר המתבאר. בד בבד נתייחדה עשייתו בשדה תרגום השירה מצד התודעה ההיסטורית העמוקה שלו באשר למורשה המתמשכת של התרגום הספרותי לעברית, בעיקר מתקופת ההשכלה ואילך, כחלק בלתי נפרד ממסורת הספרות העברית לדורותיה. ליוותה אותו תדיר התובנה שגם העשייה התרגומית שבהווה אינה אלא חוליה אחת בשלשלת זו, שלדידו הייתה גם בגדר מורשת אב, פשוטו כמשמעו – אביו שלמה דיקמן, יוצרם של תרגומי מופת לכמה מיצירותיהם הגדולות של משוררי יוון ורומא, אשר הלך לעולמו לפתע כשהיה עמינדב ילד צעיר. לכאן שייכת כמובן גם נאמנותו העמוקה, היחידאית בדורו, ללשון העברית על מלוא מכמניה ורבידיה, שגם הנושנים והנשכחים שבהם היו יקרים לליבו, והובאו בקהל אוצר לשון תרגומו. וגם כאן עמד בהתנגדותו העקרונית והמנומקת לאופנות של הסתפקות במעגל "אזור הנוחות" של לשון הדיבור הממילאית, זו הזמינה על פני השטח של עברית ההווה. והיא תהילתו.

ואולם יחד עם למדנותו רחבת האופקים ועם תובענותן של דרישות הצורה שהעמיד בפני תרגומו, מעולם לא נשבה בהם רוח של "אקדמיות מאובנת וקירחת" או "פורמליות יבשה וקפדנית";³ ההפך הגמור הוא הנכון. בעיני עמינדב כלל תרגום השירה בהחלט גם ממד של אומנות, שכרוכים בו עמל ויגע והוספת דעת ומכאוב ככל המתחייב והנדרש, אך כל זאת לשם האומנות האמורה לצמוח מתוך כך: אומנות, כלומר שירה, חדורת השראה.⁴

על רזי יופיין השירי של יצירות התרגום שהוציא עמינדב מתחת ידו בוודאי יש ויש מקום להרחבת העיון והדיבור מצד חכמי הלשון ואומנות השיר.

המשך בעמוד 7

ביום ג' בסיוון תשפ"ב הלך לעולמו עמינדב דיקמן. היה זה בטרם מלאו לו שישים ושלוש שנים, לאחר מאבק עז רוח, עד כלות, בחולי האלים שתקפו פתאום. עדיין הפצע פתוח, והיד רועדת, ודברינו לָעים ונבוכים וחפויי ראש. חזקה עליי הזמנת נשיא האקדמיה לומר מילים אחדות לזכרו בפניכם, חברי האקדמיה, שבה כיהן עמינדב בשני העשורים האחרונים. במשך חייו שנגדעו בעיצומם העמיד עמינדב דיקמן מכלול יצירה ססגונית ומכונן, מיוחד במינו באמת, שעיקרו בשדה התרגום השירי לעברית משלל אותן לשונות אירופה אשר ידען לפני ולפנים. גולת כותרתו של מכלול זה היא י"ד ספריו שלו שראו אור בימי חייו – וסימנך "יד ושם, טוב מבנים ומבנות". לצד אלה ניצבים עוד כמה וכמה כרכים שהייתה לו יד בעריכתם, מאמרי מחקר מעמיקים, שפעת רשימות ביקורת שנונות ופוקחות עיניים וכן תרגומי שיר פניניים אשר שובצו באותן רשימות או נדפסו בפני עצמם בבמות מגוונות במשך למעלה משלושה עשורים. את האוצרות הללו עלינו לא רק לשבח, אלא בעיקר למפות ולקבץ ולהנגיש ולהאיר. עלינו, קרי: מוקירי זכרו ויצירתו של עמינדב דיקמן. ויש לקוות כי גם המוסדות הציבוריים שכיהן בהם, כגון האוניברסיטה העברית בירושלים ומוסד ביאליק והמועצה לתרגום ספרי מופת ואף אקדמיה נכבדה זו, ישכילו להכיר בחשיבות הדבר וייתנו ידם לקידומו.

כדי לשרטט כראוי את דמות מכלול יצירתו העשיר של עמינדב דרושים יישוב דעת ורוחב יריעה, אשר למרבה הצער אינם בהישג ידינו כעת. רק מתווה טלגרפי, ראשוני, גרום, לשרטוט מעין זה, מקופל בשש המילים: איש השירה, אומן התרגום, נאמן העברית. איש השירה: רוצה לומר, עמינדב חי את השירה בכל הווייתו ובכל ישותו, באופן ארצי ויום-יומי ו"שוטף". הוא חי את שירת הלשונות והתרבויות השונות שבהן היה בן בית, בתור ביטוי מרוכז ועמוק וחיוני של רוח האדם ושל ההתנסות האנושית על כלל גילוייה, מן הנאצל והנשגב עד למחוספס ולגרוטסקי, וכל מה שבתווכך! מכאן התמסרותו אל עולם התרגום, שבמוקדו לא דיבור על אודות השיר, אלא אותה "אלכימיה" של דיבור השיר גופו מחדש, בלשון אחרת. עמינדב הקדיש עצמו אל התרגום הן כשדה המחקר שבו קנה לו את מומחיותו המובהקת כמלומד, הן – ואף יתר על כן – בשדה היצירה שבו הפליא לעשות כמתרגם בפועל. תרגום השירה היה לגבי דידו ביסודו של דבר אומנות, מקצוע המחייב התמחות ו'התיימנות' שקודות בכל אגף מאגפיו. בכלל זאת, בין השאר, אתגרי שחזורם של ממדיה הפרוזודיים של היצירה המיתרגמת בשיר העברי המתורגם. על ההתמודדות התובענית עם אתגרים אלה, שיש מי שביקשו לפקפק בחיוניותם, הוא סירב לוותר באופן עקרוני ומנומק, בהצביעו על כך שמדובר ב"רכיב מרכזי וחיוני", כלשונו,² ביצירה המיתרגמת. והיא תהילתו. מעבר לכל זאת שב עמינדב ונרתם לתווכך בין

* מתוך דברים שנאמרו בישיבת מליאת האקדמיה בכ"ט בתשרי תשפ"ג (24 באוקטובר 2022).

1. אכן במובן זה היה עמינדב "פייטן – כולו פואמה", כלשון שירו (האירוני) של משורר הבארוק הלטיני קספר בארת', שיר הכלול באנתולוגיה המפולשת "בארוק", הכרך המקיף ביותר שהוציא עמי מתחת ידו. ראו ע' דיקמן, בארוק, אנתולוגיה משירת אירופה במאה ה-17, ירושלים תשע"ב, עמ' 406.

2. ראו ע' דיקמן, שירי העצבת; איגרות מחוף הים השחור, אלגיות נבחרות מאת פובליוס אובידיוס נאזו, תל אביב תש"ס, עמ' 28 (על שירתו של אובידיוס).

3. כל כתיבי ח"נ ביאליק, תל אביב תשכ"ב, עמ' רעה.

4. וכך לא אחת הוא מזכיר בספריו יצירות שונות שכבר החל לתרגם, ואולם משנוכח כי התוצאה אינה ערבה דייה לטעמו, נמנע מכך לבסוף. ראו לדוגמה דיקמן, בארוק (לעיל הערה 1), עמ' לח.

מִשְׁפּוֹט

■ (באנגלית: judicialization)

עיסוק גובר של בתי המשפט בסוגיות פוליטיות, מוסריות, חברתיות וכדומה. המונח **משפוט** נקבע במקום מילת הכלאיים (עברית ולועזית) הרווחת "משפטיזציה".

הַפְסָלָה

■ (באנגלית: delegitimization) דה־לגיטימציה

ביטול התוקף החוקי של דבר מה. המונח ההפוך: **כְּשָׁרוּר** (legitimization), פעולה או הצהרה ההופכות דבר מה לחוקי וכשר. הפועל הַפְסָל (בבניין הפעיל) נדיר, אך מצוי בספרות חז"ל ובספרות הרבנית של ימי הביניים.

עֲדָתָנוּת

■ (באנגלית: ethnocentrism) אתנוצנטריות

נטייה לבחון את המציאות או תופעה כלשהי מנקודת השקפה של התרבות הייחודית של קבוצת המוצא של המתבונן. למונח אתניות נקבעה החלופה **עֲדָתִיּוּת**.

מְזַרְחָנוּת

■ (באנגלית: orientalism) אוריינטליזם

עמדה שלפיה "המזרח" הוא אקזוטי, דמויני, אידיאלי (במונח מגולמת ביקורת על עמדה זו).

כְּרַחֲנוּת כּוֹרַחֲנוּת

■ (באנגלית: determinism) דטרמיניזם

תורה פילוסופית המייחסת סיבה חיצונית לרצונו ולמעשיו של האדם.

מְסָכָם

■ (באנגלית: consensus) קונסנזוס

הסכמה של רבים או דעה מוסכמת בנושא מסוים. המונח החדש מחליף את המונח הקודם "הסכמה כללית".

מְלַהִיג

■ (באנגלית: demagogue) דמגוג

אדם הצובר כוח פוליטי באמצעים רטוריים על ידי נגיעה ברגשות הקהל והובלתו לפעולה. השם המופשט: **מְלַהִיגוּת**. מלהיג הוא מי שאומר דברי להג ("דברים ריקים"); במילה יש רמז ל"מנהיג".

הַחֲבִירִיּוֹת

- (באנגלית: consociationalism)

צורת ממשל המתאימה לחברות חצויות או רבת-תרבותיות: ההחבריות מבוססת על הסכמה בין נציגי עיליות (אליטות) ועל הבטחת ייצוג לכלל הקבוצות החשובות במדינה.

מִפְלָגָה מְצֻרָפִית

- (באנגלית: aggregate party)

מפלגה המייצגת או השואפת לייצג מגוון של קבוצות.

גִּיּוּשׁ

- (באנגלית: alignment)

יצירת גוש פוליטי מכמה סיעות. המילה נוצרה משם העצם **גוש** על דרך המילים **איור מן אור**, **ביול מן בול**, **פיום מן פום** (פה בארמית).

פּוֹרְרוֹת

- (באנגלית: dealignment)

תהליך שבו הבוחרים נעים ממחויבות למפלגה או לסדר יום מובחן אל עמדה של היעדר מחויבות מעין זו, וכך חלה החלשה של מפלגות. המילה נוצרה על משקל המילים **כוננות**, **עוֹרְרוֹת**, **שוֹטְטוֹת**.

הַתְּמַרְכְּזוֹת

- (באנגלית: centrism)

שאיפה של מתמודדים פוליטיים למרכז הרעיוני-הפוליטי כדי למשוך קולות רבים ככל האפשר.

נְאוּם הַתָּשָׁה

- פיליבסטר (באנגלית: filibuster)

נשיאת נאומים ארוכים במיוחד בבית הנבחרים במטרה לעכב הצבעה על חוקים וכדומה.

גְּנָזָר

- צנזור (באנגלית: censor)

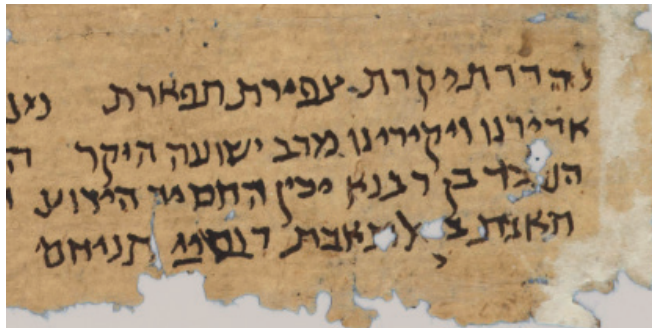
מי שמופקד מטעם המדינה על מניעת פרסום עובדות או דעות שיש בהן כדי לפגוע בביטחון המדינה וכדומה. השם המופשט: **גְּנָזְרוֹת**, **גְּנָזוֹר** (צנזורה). במונח **גנזר** יש רמז לפעלים **גנז** ו**גזר**.

"לכבוד" בפתיחת מכתב – מקורה וגלגוליה

רות שטרן

ולעומת זאת:

להדרת יקרת צפירת תפארת אדירנו ויקירינו מרב [=מר רב] ישועה היקר הנכבד בן רבנא יכין החסיד הידוע (סעדיה החבר בן אברהם, סביב שנת 1080; אוסף טיילור-שכטר 11, 12, 10J).

ואולם על אף תפוצתה הרבה של **לכבוד פלוני** במעמד זה באיגרות הגאונים, בתקופות מאוחרות יותר הועדפו נוסחאות אחרות. לעומת זאת **כבוד פלוני** הוסיפה לשמש בתפוצה נרחבת לאורך כל תקופת הביניים, ותפוצתה הרחבה אפשרה את ההופעה המחודשת של **לכבוד** בפתיחת מכתבים במאה ה-18 ובמאה ה-19, בתחילה בכתיבה רבנית אשכנזית:

שאלה: **לכבוד** אהובי ידידי הרב המופלג האלוף מוהר"ר [=מורנו הרב רבין מנחם נאווארי (ר' יחזקאל לנדא, פראג, המאה ה-18; שו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, אורח חיים, פראג תקל"ז, סימן כד).

לאחר של**כבוד** הופיעה מחדש היא הפכה לנוסחת הפתיחה הבלעדית בפתיחת מכתב, אך תהליך זה התפרס על פני תקופה ארוכה. בראשית המאה ה-20 עדיין עמדו לרשות מחברי המכתבים העבריים מגוון נוסחאות פתיחה. בקורפוס המכתבים הרשמיים שהשתמרו בארכיון האקדמיה, הכוללים מכתבים שנשלחו לוועד הלשון או שנשלחו ממנו בשלושת העשורים הראשונים של המאה ה-20, מצויות שלוש דרכי פתיחה למכתבים רשמיים: פתיחה באמצעות מילת יחס דטיבית ל"א, אל או **לכבוד**; פתיחה באמצעות פנייה ישירה; פתיחה באמצעות משפטי ברכה ייחודיים:

להאדון דוד ילין בירושלים חבר נכבד, קבלנו את מכתבך (תעודה 7, שנת 1908).

אל מרכז ההסתדרות העברית לשפה ולתרבות, ברלין. א. נ. (תיקיה 1.1, שנת 1912).

לכבוד חברי ועד הלשון העברית, ירושלים. א. נ. (תעודה 61, שנת 1912).

אדוני זוטא, כבודו לא התנהג כראוי בדבר מה שאמרתי לו לכתב בההזמנה לוועד הלשון (תעודה 44, שנת 1905).

שלום רב לך אהובי הנכבד מאוד מר ילין! (תיקיית אישים, שנת 1919).

במהלך תקופה זו שכיחותם של שלושת סוגי הפתיחות במכתבי ועד הלשון הייתה דומה. הפתיחה הדטיבית הייתה השכיחה ביותר והיא מנתה

אחת הנוסחאות הבולטות ביותר המאפיינות כתיבת מכתבים בימינו, בעיקר מכתבים רשמיים, היא נוסחת **לכבוד**, המופיעה לפני הזכרת שמו של נמען המכתב, כמו גם בציון כתובתו על גבי המעטפה. למשל –

לכבוד מר א' בן-יהודה בירושלים. חבר נכבד!
(תעודה 10, שנת 1908).¹

מניין באה נוסחה זו? במשך שנים רבות מכתבים עבריים נפתחו במילת יחס פשוטה: **אל** או **ל**. רק בתקופת הגאונים מוצאים לראשונה במכתבים הידועים לנו את התיבה **לכבוד**. בתקופה זו **כבוד** התחילה להופיע בצירופי סמיכות לפני שמו של אדם, **כבוד פלוני**, בדרך כלל בשרשרת סמיכות ארוכה, פעמים רבות בצירוף **כבוד גדולת קדושת**. לדוגמה, "בן **כבוד גדולת קדושת** מרינו ורבינו **אלחנן** הרב הגדול" (שמואל בר' הושענא, סביב שנת 1010; ספריית קיימברידג', אוסף טיילור-שכטר, 16.68).

אנו למדים על תפוצתו הרבה של הצירוף גם מראשי התיבות כג"ק "כבוד גדולת קדושת" שהיו נפוצים מאוד באיגרות הגאונים לפני שמות פרטיים. הופעתו של הצירוף **כבוד פלוני** הושפעה ממבנה מקביל בערבית ובערבית יהודית שבהן ביטוי כבוד מופיע כנסמך לשם פרטי.

מבנה הסמיכות בצירוף הזה איננו מבנה רגיל. בסמיכות רגילה הנסמך מתפקד כגרעין הצירוף והסומך כלואי, ולעומת זאת במבנה הסמיכות הנדון דווקא הסומך – השם הפרטי – הוא הגרעין ואילו הנסמך הוא הלוואי המתאר אותו: **כבוד פלוני** משמעותו **פלוני המכובד**² הופעתו של מבנה זה בפתיחות של איגרות הגאונים איננה מפתיעה, שכן הפתיחות באיגרות הגאונים נוטות להיות מפויטות, ומבנה זה הוא אחד מן המאפיינים המובהקים של השירה הפייטנית.³

גם לאחר תקופת הגאונים **כבוד** שימשה נסמך בצירופים רבים כמו **כבוד מעלת**, **כבוד הרב**, **כבוד החכם**, **כבוד מורנו** הרב רבי, ועוד.

כמו **כבוד פלוני** גם צירוף היחס **לכבוד** החל להופיע בתקופת הגאונים במקומות שונים במכתב, ובכללם גם בראש המכתב כחלק מפתחתו. בתקופה זו הוא נתפס עדיין כצירוף של מילית היחס ל" עם **כבוד** הנסמכת לשם פרטי: **לכבוד פלוני** = לפלוני המכובד. כל אחד מרכיביו של הצירוף שימש עדיין בצורה עצמאית: ל" כמילית יחס, ו**כבוד** לפי משמעותה הלקסיקלית, כפי שאפשר ללמוד מן החילוף של **כבוד** בביטויי פאר אחרים:

לכבוד נשיא נשיאי יש' [=ישראל] הגאון מרינו רבינו שמואל ראש הישיבה גאון יעקב. (יוסף בן אביתור, ספרד, סביב שנת 989; ניו יורק, אוסף אדלר, 4009, 14–15).

* רשימה זו מבוססת על עבודת הדוקטור שלי שנכתבה בהנחיית פרופ' יעל רשף. תודה על הנחייתה הצמודה והנדיבה.
1. הדוגמה באה מתוך קורפוס מכתבים שנשלחו לוועד הלשון או מכתבים שנשלחו ממנו בשלושת העשורים הראשונים של המאה ה-20. המכתבים שמורים בארכיון האקדמיה ללשון העברית. על הקורפוס בהרחבה עיינו ר' שטרן, הכתיבה הפורמלית בעברית החדשה המוקדמת: משונות לשונית להתגבשות סטנדרט, עבודת דוקטור, ירושלים תשפ"ב.
2. ועיינו מילון בן-יהודה, כרך ה, עמ' 2236.
3. עיינו לדוגמה 'הלום, שפת השיר של הפיוט הארץ ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה, עמ' 97–108, ובמקורות נוספים.

איש השירה המשך מעמוד 3

אבל ברשותכם אסתפק הפעם בכמה טורי שיר מפרי עטו, טורים שעניינם נצחיותו של השיר, הגוברת, במובן ידוע, אפילו על המוות. מוטיב זה עומד במרכזו של השיר "בשבח השירה" למשורר האנגלי אברהם קאולי (Cowley), שתרגומו כולו באנתולוגיה הגדולה "בארקו"⁵:

איננה פִּירְמִידָה, מְשִׁישׁ חֲצוּבָה
אֶף כִּי רוּמָה כְּחֶשֶׁק לֵב אֶדָם גְּבָה.
לֹא קָבַר מֵאָרֶד הָיָא, בְּקֶרְבוֹ יָכוֹל
אֶפְרַם מֵת בֶּן אֶשֶׁת שׁוֹב חַיִּים לְנַחֵל;
רַק חֲרוּזִים פְּתוּבִים הֵיָא, שְׁיֵהִיו טְרַיִם
כֹּל עוֹד יֵהִיו בְּחֶלֶד מְקֻשְׁבִים, קוֹרְאִים,
וּכְשֶׁאֶרְדּ בֶּן נֶצַח פִּי הַזְמַן יֵאָכֵל,
וְגֵאוֹן הַפִּירְמִידָה – יִשְׁטָחוּ לְאֵל,
הוֹפֵךְ אֶת יַד הַקֶּבֶר, בְּה אֲנוֹשׁ חוֹרֵת
אֶת שְׁמוֹ – לְמָה שְׁיֵשׁ בָּהּ: הָאֵבֶק הַמֵּת,
אֵז – תִּשְׁתַּיֵּר הַתְּבֵת, שְׁשֵׁנִית תוֹחֵק
וְתִפְתָּב עַל לוּחַ נֶצַח לֹא־נִמְחָק.
פִּיטוֹן יִפִּיל הַמָּוֶת אֶל בּוֹרוֹ, אֶבֶל
שְׁנִינֵת פִּיטוֹן לְמוֹת בְּכוּחָה תוֹכֵל.

את דבריי אבקש לחתום במחרוזות אחדות של שירה עברית-ברוקית מפרי עטו של רבי יוסף פיאמטה, בן המאה ה־12, מתוך יצירה המקוננת על פטירת החכם והמשורר הנודע רבי משה זכות. מחרוזות אלו מיטיבות כמדומני להביע את רחשי הלב בשעה זו, ובהווה המתמשך, אל מול כאב הפרדה מעמינדיב, 'מְלִיץ, וּמֵן אֶלְף / יְחִיד וְאֵין חֶלֶף / מֵן תִּיּוֹ וְעַד אֶלְף // בְּנָה נְחֻלַּת הוֹן, ולנוכח כאב היעדרו:⁶

אֶדְ לִי כְּאֵב חֲלִי / סֵר שֵׁר וְרֵאשׁ חֲלִי / מְלִכִי מִנֵּת חֶבְלִי
לִי מִשְׁעָן וּמִסְעוֹד
שְׁקַע וּבָא שְׁמִשִּׁי / שְׁאֶהְבֶּה נִפְשִׁי / הוֹמֵר בְּמֵר דְּבִשִׁי
רוּשׁ אֵכֵל וְאֶסְעֵד [...]
מְלִיץ וּמֵן אֶלְף / יְחִיד וְאֵין חֶלֶף / מֵן תִּיּוֹ וְעַד אֶלְף
בְּנָה נְחֻלַּת הוֹן
לֹא יֵשׁ דָּיו דָּיו / לְכֶתֶב פֶּאֶר עֲדִיו⁷ / גְּבָה צְבִי עֲדִיו
שְׁמָהוּ לְגֵאוֹן [...]
אֶכּוֹ לְאִישׁ יֵשֶׁר / יְחַסֵּר לְבַד בְּשֵׁר / רוּחוֹ אֵזִי יִכְשֵׁר
לְצִאת לְדְרוֹרִים
לְרֵאוֹת אֲשֶׁר פִּעַל / מַעֲלָה וְרוּם יַעַל / שְׁעַר בְּלִי נִנְעַל
וּדְרָכִים גְּבוּהִים
רְאָה וְיִתְפַּלֵּא / טוֹב אוֹצְרוֹת מְלֵא / צָפוֹן בְּאוֹר נִגְלָה
וּדְבָרִים תְּמַהִים

תהא נשמתו של עמינדב דיקמן –
איש השירה, אומן התרגום, נאמן העברית – צרורה בצרור החיים.

5. ראו דיקמן, בארוקו (לעיל הערה 1), עמ' 168 (והשוו גם שם, עמ' לו–לז).
6. על פי ח' שירמן, מבחר השירה העברית באיטליה, ברלין תרצ"ד, עמ' שלח–שמא.
7. עדין – במובן 'פיר' (השוו תהלים לב, ט), כלומר צחות לשונו.

כ־80% מסך הפניות. הפתיחה באמצעות פניי שירה בלבד מנתה כ־15%, והמקרים שבהם לא הייתה נוסחת פתיחה היו נדירים. לעומת זאת מילת היחס המשמשת בפתיחה הדטיבית השתנתה שינוי מובהק לאורך עשורים אלו. עד מלחמת העולם הראשונה שכיחותה של ל־ (50%) הייתה דומה לשכיחותה של לכבוד (42%). לעומת זאת לאחר מלחמת העולם הראשונה לכבוד הפכה לנוסחת הפתיחה הדטיבית הרגילה (91%) ואילו מספר הופעותיה של ל־ צנח (7%).

התפתחות זו התרחשה בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ. בארץ ישראל לפני המלחמה לכבוד מנתה כמחצית מן הפתיחות הדטיביות, ואילו לאחר המלחמה חלקה עלה ל־95%. בחוץ לארץ תהליך זה לא התרחש, וחלקה של לכבוד עלה מעט, מ־35% ל־50%. אם כן בתקופה העות'מאנית לכבוד הייתה אחת ממילות היחס הדטיביות בפתיחת מכתבים רשמיים, ואילו בתקופת המנדט הבריטי לכבוד הפכה לנוסחת פתיחה דטיבית קבועה. בחוץ לארץ לא חל שינוי זהה אחרי מלחמת העולם הראשונה.

נוסחת לכבוד איננה הנוסחה היחידה שהתקבעה במכתבים רשמיים דווקא בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ. פעמים רבות נוהגי כתיבת המכתבים נותרו באירופה כפי שהיו קודם לתקופת התחייה, ואילו בארץ ישראל בלבד נוצר משלב חדש ומובחן בעל אמצעי לשון אופייניים מובהקים. החזרה לדיבור בעברית שהתרחשה בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ היא שגרמה לכך, משום שדוברי העברית החדשה, שהעברית הייתה שפתם העיקרית, נזקקו לה לא רק בדיבורם אלא לכל צורכיהם החברתיים והלשוניים, ובכללם גם לכתיבת מכתבים רשמיים.⁴ מטבע הדברים מכתבים אלה הפכו בתקופת המנדט נפוצים יותר ושימושיים יותר, במיוחד עם הפיכת העברית לאחת מן השפות הרשמיות בארץ, ולכן גם הצורך בתבנית אחידה שתהיה נבדלת בצורתה ובלשונו ממכתבים פרטיים התעוררה ביתר שאת דווקא בתקופה זו.⁵

עם הזמן בשל שגירתו של צירוף היחס לכבוד הוא עבר הידקקות (גרמטיקליזציה). משמעותה הלקסיקלית של כבוד אבדה והיא הפכה לרכיב דקדוקי בלבד, ומרגע זה לכבוד על שני רכיביה הפכה למילת יחס דטיבית. במכתבים רשמיים בני ימינו לכבוד מתפקדת כמילת יחס דטיבית בלבד, והיא הצורה הרגילה שבה מציינים למי ממוען המכתב. המשמעות הסמנטית של כבוד איננה מורגשת בה עוד. לכבוד פלוני הפכה, אפוא, לאל פלוני בלבד.

4. שטרן, תשפ"ב (לעיל הערה 1), סעיף 5.3.
5. ר' רשף, העברית בתקופת המנדט, ירושלים תשע"ו, פרק ד.

ברכות

חברים חדשים באקדמיה

בישיבת הבחירות של מליאת האקדמיה באלול תשפ"ב (ספטמבר 2022) נבחרו שני חברים חדשים:
המשורר ארז ביטון נבחר לחבר מלא.
פרופ' פריץ ורנר מווינה נבחר לחבר כבוד.
ברכות לחברים החדשים

ברכות לפרופ' זיוה שמיר, חברה יועצת של האקדמיה,
על זכייתה בפרס ביאליק לחוכמת ישראל לשנת 2022
בקטגוריית פרס מפעל חיים

גדול העצה ורב העליליה מת, אך שמו חי!

בארכיון האקדמיה שמור מכתב מאת שלמה צלאח, מורה ב"מדרש תלמוד תורה" ומנהל "המחלקה הספרותית" בבגדד שבעיראק, שנשלח בשנת תרפ"ג אל ועד הלשון.

המכתב נכתב בכתיבה ספרדית בינונית ("כתב רש"י"), והכותב מבכה בו את מות מחיה השפה העברית ומאדיר את דמותו ואת מפעולותיו. מהמכתב עולה הערצה גדולה לחזון וללהט של אליעזר בן־יהודה ולהצלחתו במשימה שנדמתה בלתי אפשרית.

זו לשון המכתב:

"האבל הלאומי גם בבבל"

גם בבבל! כן, גם בבבל! בשבוע הזה בבוא השמועה על מות המנהיג הגדול המנוח אליעזר בן יהודה, כל הלבבות חרדו, כל הרעיונות העבריות נשתתקו ונתאבנו, ושפת עבר עטתה קדרות ותנצל את עדיה מעליה ולאומיים רבים מבכים את נפש היקרה את אותה הנפש העדינה, הזכה, העסקנית אשר שמה לילות כימים בעבודה ואשר הקריבה מחלבה ודמה על מזבח שפת עבר, אשר היתה לשפה מתה בפי הכל, ולא היתה נשמעת כי־אם זעיר שם בתי כנסיות, אותה השפה אשר גם בניה השליכה אחרי גום זה אלפים שנה, אותה השפה אשר היתה ללעג ובוז בפי הכל.....

ועתה רבו שוחריה ודורשיה, רבו ידידיה ואוהדיה, רבו הוגיה ולומדיה, רבו עתונייה, וגם רבו ספרייה וסופריה.

ומי עשה את המהפכה הזאת? מי סבב גלגלים ואופנים עתיקים וחלודים זה אלפים בשנים? מי חס וריחם על השפה העלובה אם לא המנוח אליעזר בן יהודה? אשר קרא בגרונו העברי ובשפתיו העבריות את הקריאה הגדולה אשר קרא מלפנים אחד הנביאים **המתה לא תמות!**, קרא ופעל דמה ועשה, ומחשבותיו יצאו אל הפועל, כי בידו העסקניות אשר הושיט להשפה הקימה מתרדמתה, ניער אותה מעפרה, רחצה וסכה והקימה על ראש הפסגה עד שעשאה שפה רשמית בבית הלאומי שלנו, ובכל זאת לא נח ולא שקט ועודנו עוסק, עוסק ועוסק עד רגעו האחרון....

לכן בדין הוא שיטול שכרו כי הוא כמציל מעטיו של ים, לזאת יקרא אב לשפת העברים, ושפתנו היקרה תקרא על שמו....

אב השפה! גדול העצה ורב העליליה מת, אך שמו חי! חי ויחיה עוד ימים רבים כל הימים אשר עם ישראל חי.

בסיום המכתב הכותב שולח את תנחומיו לבני משפחת בן־יהודה:

ובכן! בשמי ובשם כל מוֹיֵי מדרש תלמוד תורה ובשם המנהל, גם בשם חברת "המחלקה הספרותית" (אשר מטרתה האחת להגדיל ולהאדיר להשפה העבריה על יד שיעורי ערב אשר פתחה מזה י"ח חודשים), הנני מגיש כוס התנחומים לכל משפחת בן יהודה בכלל ולהאדון איתמר בפרט על האבדה הגדולה הזאת אשר היא אבדת כל העם העברי, ונחמתכם האחת גם נחמתינו כי שמו הטוב וזכרו היקר לא מת ולא ימות מקרב עמו. החותם בדמע שלמה צאלח.

החבל הלאומי גם בצבל.
 גם בצבל! כן, גם בצבל! בשבוע הזה בבוא השמועה על מות המנהיג הגדול המנוח אליעזר בן יהודה, כל הלבבות חרדו, כל הרעיונות העבריות נשתתקו ונתאבנו, ושפת עבר עטתה קדרות ותנצל את עדיה מעליה ולאומיים רבים מבכים את נפש היקרה את אותה הנפש העדינה, הזכה, העסקנית אשר שמה לילות כימים בעבודה ואשר הקריבה מחלבה ודמה על מזבח שפת עבר, אשר היתה לשפה מתה בפי הכל, ולא היתה נשמעת כי־אם זעיר שם בתי כנסיות, אותה השפה אשר גם בניה השליכה אחרי גום זה אלפים שנה, אותה השפה אשר היתה ללעג ובוז בפי הכל.....
 ועתה רבו שוחריה ודורשיה, רבו ידידיה ואוהדיה, רבו הוגיה ולומדיה, רבו עתונייה, וגם רבו ספרייה וסופריה.
 ומי עשה את המהפכה הזאת? מי סבב גלגלים ואופנים עתיקים וחלודים זה אלפים בשנים? מי חס וריחם על השפה העלובה אם לא המנוח אליעזר בן יהודה? אשר קרא בגרונו העברי ובשפתיו העבריות את הקריאה הגדולה אשר קרא מלפנים אחד הנביאים **המתה לא תמות!**, קרא ופעל דמה ועשה, ומחשבותיו יצאו אל הפועל, כי בידו העסקניות אשר הושיט להשפה הקימה מתרדמתה, ניער אותה מעפרה, רחצה וסכה והקימה על ראש הפסגה עד שעשאה שפה רשמית בבית הלאומי שלנו, ובכל זאת לא נח ולא שקט ועודנו עוסק, עוסק ועוסק עד רגעו האחרון....
 לכן בדין הוא שיטול שכרו כי הוא כמציל מעטיו של ים, לזאת יקרא אב לשפת העברים, ושפתנו היקרה תקרא על שמו....
 אב השפה! גדול העצה ורב העליליה מת, אך שמו חי! חי ויחיה עוד ימים רבים כל הימים אשר עם ישראל חי.

ובכן! בשמי ובשם כל מוֹיֵי מדרש תלמוד תורה ובשם המנהל, גם בשם חברת "המחלקה הספרותית" (אשר מטרתה האחת להגדיל ולהאדיר להשפה העבריה

על יד שיעורי ערב אשר פתחה מזה י"ח חודשים), הנני מגיש כוס התנחומים לכל משפחת בן יהודה בכלל ולהאדון איתמר בפרט על האבדה הגדולה הזאת אשר היא אבדת כל העם העברי, ונחמתכם האחת גם נחמתינו כי שמו הטוב וזכרו היקר לא מת ולא ימות מקרב עמו.
 החותם בדמע
 באדוד ב' עטת התרפ"ג
 שלמה צאלח
 מורה צמירע ת"ת ומנהל המחלקה הספרותית

חריסנו
 Shlomo Saleh Shelomo
 c/o Mishraah Shlomo Tora
 Baghdad

העורך: יעקב עציון • סדר והפקה: אורית טרברג

דואר אלקטרוני: ivrit@hebrew-academy.org.il • במרשתת: hebrew-academy.org.il
 האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה, גבעת רם, ירושלים 9190401 • טלפון: 02-6493555